

снимка: Надежда Чунева

//КАКВА Я МИСЛЕХМЕ, КАКВА СТАНА

Най-добрите години на българите

90-те имаха всичко: свобода, възторг, неограничени възможности, хубава музика и световен мир. Харесваме ли ги?

Огнян Георгиев

ognyan.georgiev@capital.bg

Алексеи Лазаров

alexei.lazarov@capital.bg

В забележителния роман на Георги Господинов „Времеубежище“, който започна да превзема и международния книжен пазар, жителите на различни европейски страни, разочаровани колективно от настоящето, решават да се върнат в миналото. Но кое минало? Това бива решено на референдум, в който хората гласуват за любимото си десетилетие.

Въпреки че книгата е антиутопия, която показва как властта на миналото върху нас е толкова могъща понякога, че изтрива идеята за бъдеще, има нещо много човешко в носталгията. За кое точно време мечтаеш обаче, показва много и за това какво ти липсва. **Човек обикновено харесва най-много времето, в което е бил млад. Но кое десетилетие харесват българите като цяло?**

Като всеки журналист, започнахме с догадка. Проверихме какви изследвания са правени по темата и те се оказаха много, предимно на попултурна тематика. Но устойчиво показваха, че 90-те са предпочитаното време. Например изследването

на Luminare в САЩ показва, че две поколения - милениъли и поколението Z харесват 90-те. На другия край на света - в Индия, друго проучване също показва, че любимото десетилетие на анкетираните е последното на миналия век.

Това до голяма степен съвпадна със собствените ни възгледи. Бидейки от онова поколение, което израсна в дивите години на „първоначалното натрупване на капитала“, и спомняйки си с умиление за онова усещане за свобода, което никога не се повтори, лесно възприехме идеята, че 90-те вероятно са най-важното и съответно - любимо десетилетие за хората.

Имахме много теории защо това може да е така.

Десетилетие като никое друго

90-те бяха годините след „края на историята“ и стария свят, началото на новия. Бяха по-man-s-land. Десетилетието на анархията и свободата, на музиката и сериалите, на скуката и непукизма.

Климатичните промени не бяха надвиснали като дамоклев меч или поне не се виждаха от България. Имаше проблем с озоновата дупка, но той беше решен. Войната срещу терора не беше започнала. Повсеместното следене на хора във всеки техен момент не беше факт. Нямахме

социални мрежи. Интернет тъкмо прохождаше. Джойнтът беше левче.

Имаше и скука. Сега, уви, скука няма, както и време. Тогава не само изглеждаше, че има бъдеще, но то беше ясно, а и изглеждаше близко. Формално все още важаха много безумни ограничения, но реално хората бяха свободни. Сега формално хората са свободни, но реално като че ли не чак толкова.

По света политическата атмосфера беше различна. След дълга и изтощителна световна война и последвалите я десетилетия на сковаваща студена границите се разтвориха, идеологиите се сринаха, светът стана любов, алкохол, наркотици и MTV.

Това безспорно беше най-хубавото десетилетие например за САЩ - икономически и политически. То формира и много от погледа на света, защото за разлика от сега (и колкото и трудно да изглежда днес да се повярва) 90-те бяха десетилетие с една-единствена водеща сила, в която за кратък момент в историята всички харесваха империята.

Вторият свят се разпадна, останаха първият и третият. И всички вярвахме, че неизбежната съдба е да се слеem в един. Неговата музика, култура, идеи за известно време бяха неоспорими, единствени. Всички искаха да живеят в апартамент с

петима приятели в Ню Йорк и да ходят на концерти на Nirvana.

Водени от идеята, че важно е същото като любимото, започнахме да говорим с хора, които да ни кажат защо 90-те са и двете.

Как свободата нахлу в страната

В историята, посочва Веселин Методиев, историк, професор и бивш политик от 90-те, се възприема теорията за дългия XIX век. Той започва с Френската революция и се проточва чак до началото на Първата световна война. По същия начин, казва Методиев, 90-те не започват и не завършват точно с кръглите си години. За България, а и за света, те започнаха с падането на Берлинската стена през 1989 г. и до голяма степен приключиха с края на романтичното безвремие - терористичните атаки срещу двете кули в Ню Йорк на 11 септември 2001 г.

„При свръхголяма промяна като падането на стената важно и хубаво се съчетаха. Такива ситуации не са често срещани“, казва Методиев. Той подчертава онова, което всички усещаме - че личното и социалното десетилетие обикновено не са едно и също. „Хубавото десетилетие е онова, в което си живял хубаво. Бил си щастлив, радостен, влюбен.“

„90-те за мен наистина беше най-хубавото десетилетие, защото беше пълно с надежди. Невероятно нещо е да се случи в живота ти революция и ти да участваш в нея“, потвърждава главният редактор на „Стършел“ Михаил Вешим.

Милен Марчев и Ясен Петров са хора, за които 90-те са много силни години. Марчев тогава цепимрака като автор и редактор на секцията „Оживление“ в първия модерен български всекидневник - „24 часа“. Тогава той има умопомрачителни тира-

жи. После е главен редактор на седмично списание („Сега“) и издател на списание „Метрополис“, което прави заедно с приятеля си Ясен Петров. Той също е със статут на култов през 90-те - един от първите популярни диджеи и създател на движението за клубна музика „Метрополис“, което носи много от вината за ударната модернизация на българската електронна сцена. „Тогава [в началото на 90-те] всеки един от нас, които сме ходили на големите митинги на СДС, участвали сме в студентската стачка, изведнъж видя, че дори и да са били разформирвани някакви учреждения, ченгетата си бяха там. Обаче въпреки това ти отиваш, казваш си каквото мислиш и това е. Нямахме никакви проблеми“, казва Милен Марчев и продължава: „Този полет на свободата беше от това, че когато се махнат много от рестрикциите, се чувстваш свободен.“

В началото на 90-те Ясен Петров води и предаване по някогашното радио „Експрес“. Начинът, по който започва да го прави, също е показателен за лекотата, с която се случваха нещата тогава. 90-те са като един всеобщ стартъп. Всеки може да бъде всичко. „Значи 1992 г. Ана-Мария Тонкова направи радио „Експрес“ и един приятел се познаваше с нея и ми звъни един ден и вика: „Абе тука едно радио, кога можеш да започнеш“. Това беше в петък и аз казвам „В понеделник“. И се срещам с Ана-Мария Тонкова и тя вика „Значи, след десетина дена“ и аз казвам: „Не, не - вдругиден“. И почнах. Нещата тогава ставаха лесно“, разказва Ясен Петров. След като една година води музикално предаване, започва да се занимава с нещо по-голямо - обедния блок на радиото.

Подобна история разказва и Михаил Вешим от „Стършел“.

Веселин Методиев:

Големият старт на човешката лакомия 90-те не поставиха морално етичното, а материалното наваксване. Сега се връщаме към тези въпроси. Това рогди една култура на отказ от самопреценка за хората, които нарушават правилата. Най-доброто от 90-те е, че това беше най-щастливото време на нашия живот. Времето се успокои. А най-лошото е големият старт на човешката лакомия. Той изкриви много хора. Аз имам познати, които бяха едни през 80-те и коренно различни след това. И децата си възпитаха така. Намали се силата на етичното начало.

В зората на демокрацията той работи в (разбира се) вестник „Демокрация“: „Раковски“ 134 тогава (централата на СДС в София - бел. авт.) беше като Зимния дворец, ходеха едни хора с бради, революционни лозунги, беше пълен хаос. Стефан Тафров работеше и той в първите броеве на „Демокрация“ и завеждаше международния отдел. И отивам при него един път да бистрим политиката, а той слуша ВВС и „Свободна Европа“ (вероятно на френски - бел. авт.) от един раздрънкан ВЕФ, за да пише международни новини. И звъни телефонът. Той го вдига и вика: „О, Джордж, как си.“ И ме пита мен „Знаеш ли английски?“ и аз му казвам, че не ми е чак толкова добър. И Тафров, от- > 12

Михаил Вешим:

През 90-те хората имаха идея за промяна

Съвсем в началото на прехода ми се струваше, че по-важно не е да се пише с хумор, а гето вика Ботев - „Лошият с ножа по главата“. Мислех, че това е сатирата - беше революционно време.

Спонтанността сега я няма. Всичко минава през различни бизнес и политически интереси. Тогава хората имаха идея за промяна. Имаше авторитети - излезли народни водачи от неграта на народа. После се оказа, че са по-скоро от неграта на Държавна сигурност, де. Една моя приятелка актриса нещо я уволниха от театъра и отиде в профсъюза „Погкрепна“ да търси подкрепа от г-р Тренчев, който тогава ходеше с pistolет и военни грехи. И му се оплаква как са я уволнили, а той само ѝ каза: „Запалете ги, госпожа“. Такива времена бяха.

Снимка: Нанежга Чунева

»11 вярва вратата и вика: „Абе някой тук знае ли английски.“ Един човек каза „Ми аз знам“ и Тафров му каза: „Ела, ела да говориш с Джордж Сорос“. И той, който взе слушалката и му отговори, стана първият шеф на „Отворено общество“ в България - Георги Прохаски. Властта тогава се търкаляше по улицата. То и затова толкова случайни хора се набутаха.“

Милен Марчев също има много бърза кариера тогава: „Да кажа за свободата през 90-те. След година и половина работа в „24 часа“ ми дадоха да оглавявам отдел. Отдел, бе! Отдел! Преди това, по времето на соца, се чакаше някой да умре, за да станеш шеф на отдел. Аз станах шеф на отдел на 24! Защото знам английски, не съм писал за Тодор Живков и щото съм чел някакви книги. На 29 години бях главен редактор на сп. „Сега“. По същия начин Ясен в радио „Експрес“ отиде да води предаване за музика, но на края на първата година водеше един обеден блок, в който си говореше за каквото си поиска. Разбираш ли - за каквото си иска. И нямаше такива: „Недей да говориш срещу Бойко Борисов!“. Вобщо нямаше „Недей!“. Сменили сме не знам колко правителства - и леви, и десни, а Ясен от един до три все

си говореше каквото си иска.“

Богдан Русев, бивш редактор в символното за 90-те „Егоист“ и писател, също свързва 90-те с усещането, че всичко е възможно. „Преди и след това не съм го изпитал това усещане повече. То се изгуби, нещата се подредиха. Хаосът изчезна, дойде приемливата сигурност. Тогава се усещаше неограничена вертикална мобилност. Може да си ял инстантни спагети миналата година, тази обядваш в луксозен ресторант в София. Можеше да се случи всичко.“

Веселин Методиев го нарича „смяна на всекидневие-то“. „Дотогава е имало едно, подчинено на компромиси и страх, а това беше ново равнище. Имаше чувството, че за седмица-две стават уникално положителни неща. Аз съм бил на 33 тогава. Ако попитаме някой на 33 днес дали се случват такива промени за месец-два, ще каже „не“. По-бавно е цялото живеене. Има един технологичен скок, който завърши 2004-2005, който започна през 90-те. Светът стана по-малък. Интернет стана факт, появиха се мобилни телефони, движехме се навсякъде, както в Западна Европа се движеха години преди това - с коли, самолети.“

Бумът на бизнеса

Свободата тогава не е само в медиите. 90-те са и момент, в който адски много хора вярваха, че могат да успеят с частен бизнес - защото почти всички знаеха за него само от книгите и филмите. Милен Марчев си спомня за една показателна история: „Тогава беше бумът на свободата в бизнеса. Ние имаме един съученик, който тогава почна да внася факсове. И аз казвам: „Абе кво става, кви са тия факсове?!“ и той вика: „Чаквай бе човек, сега цяла България ще почне да прави бизнес и ще им трябват факсове.“ Защото тогава беше така - оферта по факс. И пишеш до некви италианци „имате ли спагети“, те отговарят „имаме“. И можеше да поръчаш по факса спагети от Италия и да ти ги докарат. И този човек си направи парите от факсове. Тогава всеки пробваше кой каквото може. Беше бум на частната инициатива. Сега светът е по-различен.“

И Михаил Вешим си спомня с добро за бума на малкия бизнес през 90-те: „Тогава си мислех, че този народ, като го оставиш свободен, и той за три години ще се оправи. После видях, че няма да стане, но си казах, че може би за пет години, като го оставиш на свобода - със свободен бизнес и свободна

Свободата на медиите през 90-те беше на едно от най-високите нива евър.

Аз от една година се опитвам да напиша книга за медиите и едно от нещата, които ще напиша със сигурност там, е как се роди първото поколение журналисти след 10 ноември. Защото начинът, по който това поколение се роди, беше емблематичен за това, че в продължение на 10 години имаше много по-голяма свобода на словото, отколкото в момента. В един момент се оказа, че едни хора с голям опит във вестниците, но все пак опит в един вестник, който беше орган на ЦК на БКП, другото беше на Отечествения фронт, третото беше на БЗНС. Това бяха ежедневниците, които покриваха новини. И през целия соц единствената новина ти е конгресът и ти знаеш пет години преди това, че ще се случи - това, което можеше да развие истински журналистически нюх, беше само в теми, към които партията нямаше интерес. Примерно изключителни репортажи съм чел на Валери Найденов на тема примерно събиране на есенниците или някакви там бригади. Но имаше много добър журналистически език, много ярки метафори. Част от тези хора се заеха след 89-та година да събират млади хора, които нямат опит, и се получи много добра комбинация.

инициатива. И то наистина се размърда всичко - гаражчета, дюкянчета, клек шопове. После се разбра, че не може така да стане и ги хванаха по някакъв начин, фалираха, обезвериха се. Много хора се обезвериха още след първите избори и заминаха. Но всъщност и много неща се направиха в България през тези години - това, за което скачахме по площадите, се случи. Ние искахме главно две неща - свобода на словото и на пътуванията. Стучи се. Аз не съм песимист за направеното.“

„Имаше цяла класа от кадърни чичовци, които могат различни неща и искаха да го правят и си отваряха магазинчета“, спомня си Богдан Русев.

А Веселин Методиев посочва, че „хора с инициатива изпаднаха от едни професии, в които не напредваха, и отидоха в други, където са кадърни и станаха в пъти по-заможни“.

90-те бяха десетилетието на анархията и свободата, на музиката и сериалите, на скуката и непукизма, в което за кратък миг всички гледахме в една посока.

Тогава и сега

Един начин да се види колко различен е бил светът тогава е през социологическите проучвания. „Галъп“, чрез Първан Симеонов и Яница Петкова, се поровиха заедно с нас в архива си, за да проверят какво са питали хората тогава. И откриха интересни неща. Изследванията на младите през 1995 - 2002 и сравнението с подобни въпроси

от 2018 г. показват колко сме се променили.

Ако близо 40% от младежите до 19 години и малко над 30% от тези до 25 години през 1995 г. са били готови да започнат собствен бизнес, през 2002 г. тези проценти се изравняват на 35% и се сричат на под 20% през 2018 г. Желанието за предприемачество, изглежда, се е изпарило някъде в последните 15-ина години.

Смалило се е и желанието да се носи отговорност. През 1995 г. на въпрос дали предпочитат трудна и отговорна работа срещу по-лека, но с по-малко отговорности, 46% от младежите между 19 и 25 избират първото, срещу 38% за второто. Тези проценти са се обърнали огледално при изследването през 2018 г.

И ако през 1999 г. основните европейски ценности за младите българи са били пазарната икономика, демокрацията

снимка Иван Григоров

Богдан Русев

Счита се, че тогава е имало бум на попкултурата. Каквато и култура, литература и музика да е направена, никога не се е повторила след това. Според мен не е така. Имаше усещане за световно ниво, защото беше сравнение с предишното. Като направиш „Антибиотика“ и всички са уау, следващите Спайс гърлс. Това не е вярно, но така изглеждаше. Имаше събиране на талант и хора, които мислят в една и съща посока. Не мисля, че днес има по-малко талант.

снимка: Надежда Чунева

>13 и свободата, то през 2018 огромното мнозинство казва, че икономическото благосъстояние е най-важната ценност, а сигурността изпреварва свободата.

Марчев мисли, че повечето хора днес нямат идеал, нямат мечта, която да е малко по-духовна. „И то всъщност няма за какво да усетиш свободата си, при положение че това, което искаш, е постижимо с най-елементарни материални методи“, смята той. Освен това според него поколението на някъде между 20 и 35 имат свободата за даденост: „Нямат идея какви тъпотии сме живели и през какви мъки са минали хората, които са се борили срещу режима. Колко мъка беше България да влезе в НАТО, да влезе в Европейския съюз. На мен най-щастливият ден ми беше, като махнаха тъпите визи.“

„Имаше свобода в един много измерим и осезаем план. Аз мисля, че протестите от 1996-1997 никога не се повториха. Тогава беше страшно, градовете затвориха, всички излязоха“, казва Богдан Русев и на шега подмята, че може да каже на младите „ее, какви протести имаше навремето“. Според него

Безапелационният победител се оказа груго десетилетие. Ще ви погскажем - „Оркестър без име“, „Вчера“, „Междузвездни войни“, „Ингуана Джоунс“, „Ченгето от Бевърли Хилс“, Майкъл Джексън и Магона, касетки, естрада и зрял социализъм.

основната разлика е усещането, че излизаш на улицата и променяш нещо. „Когато приключихме, имаше нагласата, че сме си свършили работата и сега ще почнем да градим западното си бъдеще. Сега не е така.“

Сега цяло едно, а вероятно и повече поколения приемат тези неща наготово и имат съвсем различни желания. „Това, което повечето хора искат, са просто по-добри материални условия - да оправят пътищата примерно. На мен лично ми е малко тъжно

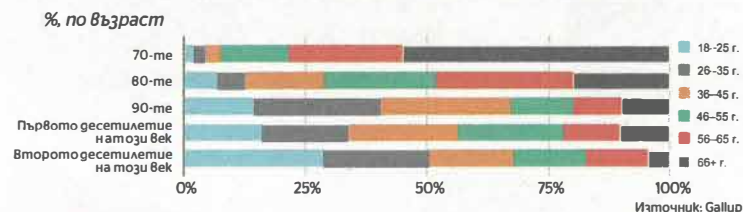
от това, ама сега то си е така“, казва с леко съжаление, но в никакъв случай с мрънкане Милен Марчев.

За Михаил Вешим през 90-те за разлика от сега е имало идеи. „Хората бяха обединени от идеята за европейското бъдеще на България, за Европа и това се говореше постоянно. После стана като в стихотворението на Валери Петров: „Ти мечта за часовника златен, днес го имаш, но нямаш мечта.“ Днес е сбъднатата мечтата, ама почнаха да са недоволни от Европейския съюз“, казва той.

Ясен Петров вижда и друга важна разлика: „В началото - от 1990 и някоя докъм 2005-2006-а, диджеите като мен никога не са получавали една думичка инструкции от управители и собственици на заведения. Никой не си е позволявал да се опита дори да построи изречение от типа на „Сега, тая музика може ли да е малко по-такава“. Тогава се смяташе, че щом един човек е доказал, че може да се занимава с нещо, трябва да го оставиш да го прави по най-добрия начин.“ И това се случва не само в музиката.

Разговорът с Марчев и Ясен Петров продължава близо 40

К | КОЕ Е НАЙ-ДОБРО ДЕСЕТИЛЕТИЕ СПОРЕД ВАС?

К | ВЪЗНАМЕРЯВАТЕ ЛИ ДА ЗАПОЧНЕТЕ ЧАСТЕН БИЗНЕС

К | КОЕ ОТ СЛЕДНИТЕ ДЕСЕТИЛЕТИЯ Е НАЙ-ДОБРО СПОРЕД ВАС?

минути, когато диджеят успява да каже в няколко изречения разликата между тогава и сега: „В началото на 90-те бяхме много по-близо до това, което беше преди, а то беше цял един народ срещу една държава, срещу едно управление. Тогава освен тези, които се бяха облагодетелствали, никой друг не харесваше държавата. Но ние се чувствахме по някакъв начин общност. Усещането, че си гладен, беше за всички, а и освен това се знаеше, че винаги може да се намери някой близък да ти даде, когато имаш нужда. Това чувство за общности, за общество, сега го няма. Сега хората са много по-скептично настроени

и много по-негативни, защото разбират, че са сами. Те са много повече сами - нямат толкова много приятели, нямат толкова близки хора. Алиенирахме се.“

По-любимото десетилетие

Вдъхновени от помощта на „Галъп“, ги помолихме за още нещо. В един от въпросниците си, които покрай избори изобилстват, да сложат и въпроса кое всъщност е любимото десетилетие на българите. Дадохме широк избор от половин век - от 70-те до последното десетилетие. След като 90-те бяха толкова различни и важни, вероятно беше отговорът да е ясен.

Както често става в живота, оказа се, че бъркаме много. Резултатите от допитването дойдоха и ако цитираме думите на социолозите по телефона - „ще се изненадате“. Безапелационният победител се оказа друго десетилетие. Ще ви подскажем - „Оркестър без име“, „Вчера“, „Междувездни войни“, „Индиана Джоунс“, „Ченгето от Бевърли Хилс“, Майкъл Джексън и Мадона, касетки, естрада и зрял социализъм.

Да, 80-те години печелят в три от 6 възрастови групи - те са любимото десетилетие на всеки между 36 и 65, докато разбираемо, тези над 66 харесват повече 70-те, когато са били млади. 90-те печелят само в групата 26 - 35 години и дори и там губят от отговора „не знам“.

При най-младите - тези между 18 и 25 години, 80-те и 90-те са почти равни с около 10%, което вероятно подсказва, че гледани отдалеч, тези две десетилетия за тях изглеждат сравнително еднакви.

Това на пръв поглед е странно. Разликата между тях, специално в България, но и на доста други места по света, е от небето до земята. Но прочетете отново мненията по-горе. 90-те бяха ново начало, драматична промяна, взрив. Повечето хора инстинктивно се плашат от новото, а когато то се случи по начина, по който преходът мина през България, травматата остава задълго. Има и друго. Когато мечтите ти не са се сбъднали, боли при спомена за моментите, в които си вярвал, че ще станат.

Дори онези, които спечелиха от 90-те, вероятно не биха искали те да се връщат. „Първо, всяка надежда съдържа подвеждане. Второ, налага се да взимаш решения, които се оказват неправилни. Нямах и много време. И то решения по неща, по които си практически некомпетентен“, казва Методиев с погледа на историк и участник във взимането на онези решения.

„Всеки си спомня младостта, това е ясно. Но със сигурност влияние оказва политиката“, смята Първан Симеонов. „Зрелите възрасти казват 80-те. За по-възрастните 90-те са били време на изпитания, а за младите е било време на лишения и кризи. За мнозина е било свързано с миграция в близкия им кръг, с рекласация. Така че

сантиментално са чудесни, но социално са трус.“

80-те бяха краят на една система, която с всичките си недостатъци беше улегнала с времето и предсказуема. Тази сплескана социална стълбица изведнъж се разшири многократно. И мнозина се оказаха на ниските й стъпала. Това със загубата на статут се вижда много ясно във факта, че само 7% от хората в София считат 90-те за най-доброто десетилетие.

За това може да има и друго обяснение. Хората в София и другите големи градове бяха настроени най-проевропейски и прозападно. Те искаха радикални реформи веднага - ударна модернизация на страната и рязка смяна на посоката. Но не я получиха. За тях 90-те бяха непрекъсната борба и трябва да кажем - непрекъснати загуби. Те търсеха своя Вацлав Хавел или Лех Валенса, а получиха Луканов, Беров и Виденов. Няма как да харесваш десетилетие, в което непрекъснато си ял шамари от режима, който се опитваш да смениш. Надявал си се, мечтал си, борил си се. Първо за себе си, после за децата си. И си загубил.

Първата победа в това десетилетие дойде през 1997-а, но тя беше гладна и изстрадана. Трябваше да минат години, за да станат видими резултатите от нея, а след това унесени от задоволството на тази победа, да се завъртим в друг порочен кръг. Но това вече е приказка за друго десетилетие. **К** П.П. През следващите седмици очаквайте на capital.bg и в платформите за подкасти разговори с авторите, с хората от текста, както и с други гости по темата. Ако искате да ни споделите кое е вашето любимо десетилетие и защо, може да го направите на pisma@capital.bg или в коментар под статията.